

Nem jó út az elfojtás

A BUDAPESTI HARISNYAGYÁR FELSZABADULÁS brigádjának tagjai izgatottan várokoztak a Parlamentben 1970. április 1-jén, hogy szocialista emberhez méltó teljesítményük elismerésül átvegyék az Állami Díjat. Tóth Eszter Zsófia történész a rendszerváltás után mind a tíz brigádtaggal hosszan és többször beszélgetett az életükről. Ezenkívül forradalmi ápolónókkal, országgyűlési képviselőkké vedlett munkásnőkkel, pőfékelő traktoros lányokkal. A Veritas Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa számos kötetben megfestette már a szocializmus társadalomtörténetét, nem csak nőnek. Mert a múltat igenis ki kell beszélni, a nagy elhallgatások megmérgezik a környezetet.

– Úgye, nem régóta vir rám?! Salgótarjánból érkeztem, hadi meséltem el, miért jöttem ott. Anyai ágon idős rokonom a Don-kanyarban harcolt, négy év hadifogság után tért haza. Évtizedekig magába fojtotta a történeteket; deszkán aludt, és bizonyos ételeket nem evett meg, de nem beszélt a családnak. Aztán 1991-ben egy nap eljött hozzánk – 16 éves voltam akkor –, és eleinte összefüggéstelenül elkezdett beszélni arról, hogy mit élt át. Ez az erős férfi zokogott. Részben ennek az élménynek a hatására lettem történész, ez a beszélgetés egy életre szóló programot jelölt ki számomra. Ma azért jöttem Salgótarjánban, hogy megfajlagssam a rokonom háromórás interjúját, amit a múzeum számára adott.

– Milyen életre szóló programra jutott?

– A rendszerváltás után végre lehetett olyan történelmi tulu témákról beszélni, amikről korábban nem. Ilyen a málenkij robot, a hadifogság, a kátelepítés, a kommunizmus építése, a szex és kábítószerek a szocializmusban. Mégis, az 1945 utáni időszakra vonatkozó egyéni és kollektív emlékezet elfojtásokkal terhelt. Nem csak a nagyobb léptékű viták, például az 1956-ot értelmező, újra és újra kibővülő összeállítások mutatják ezt, hanem az is, hogy az emberek nagy része nem tud mit kezdeni a szocialista időszakra vonatkozó emlékeivel, pláne, ha van politikai kötődésük is. Holott a jelenben csak akkor érezhetjük jól magunkat, ha tisztában vagyunk a múltunkkal is, ha a fájdalmakat kibeszéljük, feldolgozzuk. Az egyetemen, magyar-történelem szakon két évfolyamtársammal, Horváth Sándornal és Majtényi Györggyel elhatároztuk, hogy kutatni fogjuk ezt az időszakot. A fűk inkább a levéltárakat bujták, én viszont szerettem beszélgetni is az emberekkel a sorsukról. A történelemkönyvekben nem feltétlenül szerepel, apró részletek érdekeltek mindíg. Például az, hogyan éltek az élmunkások.

– Szívesen elmesélték önnek?

– Mondhatni, az utolsó pillanatban készültek ezek az életinterjúk a már meglehetősen idős, visszaházdó emberekkel, akik nehezen nyilatkoztak meg, mert máshogyan szocializálódtak. Az adatáróból volt egy listám a sztahanovistákról, a telefonkönyvben kerestem ki a neveket. Az első, aki felvette a telefont, a Budapesti Harisnyagyár állami díjas Felszabadulás brigádjá-

FOTÓ: K. ANDRÁS / FÉLÉR FELVÉTELE

nak vezetője volt. Mária sokáig nem engedett be a lakásába; akkoriban a Vigaszínházban dolgozott büfésként, oda mentem beszélgetni. Lassan kinyíltak más ajtók is, de a bizalmat csak sokszor találkozással, türellemmel lehet elnyerni.

– Az emberek azért is beszéltek nehezen a múltról, mert nem bízták a rendszerváltásban?

– Ki-ki másként viszonyult hozzá. Akinek a szocialista időszak féltelmeként hozott, az keserűen élte meg a rendszerváltást. Akik üdözték, akinek etették a vagyonát, az értelemszerűen üdvözölte a virós világ végét. A gyári munkások többsége családostól, a harisnyagyár privátizációját, majd bezárását sokan egyéni tragédiának éltek meg.

– Történezként tudatosan kutatja a női sorsokat?

– Kutatás közben magam is megéltam a női sorsfordulókat: elvéggeztem az egyetemet, férjhez mentem, gyermekem született – valószínűleg ezért is érdekelnek jobban a női történetek. A nők nagyobb utat jártak meg a múlt században, mint a férfiak. 1945 után – legalábbis a propaganda szerint – a nők számára elérkezett a nagy lehetőségek kora. A sztahanovista jó káderékből akár gyárigazgató, majd könnyűipari miniszter is lehetett – ahogy ez megtörtént a szovén Nagy Józseffelrel. Igaz, hogy 1950-re az ipari termelésben dolgozók harmada nő volt, de az élmunkás-küldötteknek mintössze 20 százalékát kapták. Ök

– Mi az oka annak, hogy a sztahanovisták között döntően fiatal nőket találunk?

– Ök talán nyitottabbak voltak arra, hogy kitüntetéseik alkalmával politikai hivallást is tegyenek a rendszer mellett. Az országos munkaverseny beindítását a Magyar Kommunista Párt és a Szaktanács szimbolikus dátumhoz, az 1948-as forradalom centenáriumaához költötte. A Weiss Manfréd Művekben ünnepi nagygyűlést szerveztek, itt színlal fel Ambrus Teréz „kerékpárgyári rohammunkásnő” is, aki pár nap múlva „170 százalékos teljesítményért” az első között kapta meg a legmagasabb állami kitüntetést, a Kossuth-díjat.

– Megváltozott ettől az élete?

– Nem. A komoly kitüntetés csak keveseknek biztosított hirtelen státusbeli emelkedést. Ambrus Teréz kézzel kézre adták az újságírók, de népszerűsége csupán néhány hétig tartott. Az első Kossuth-díj kiosztásának 30. évfordulóján, 1978-ban a Nők Lapja cikket közölt Ki emlékszik Ambrus Terézre? címmel. Az újságíró három egykori díjazott alakját is felidézte: Kovács Margit szobrászét, Öreges József fizikusét és a kitüntetett „tojasdud arca, sötét haja, pajkos szemű fiatal lány” rohammunkásnőjét. Az első két Kossuth-díjat az eltelt három évizedt igazolta, míg Terézét az egykori gyárában sem tudott senki semmit.

– A Kádár-korszak milyen változást hozott a nőknek?

– Az interjúalanyaim gyakran állították szembe a Kádár-rendszerrel a Rákosi-érral. Ebben az ellentét-párhuzamban a Rákosi-korszak képviselte a túlkapasok világát, a Kádár-korszak pedig a nyugodt, lassú gyarapodást. Míg az ötvenes évek első felében egyes embereket emeltek ki, addig 1956 után a szocialistabrigád-mozgalom jegyében a kollektív teljesítményeket értékelték. Jászai Mari jól tükrözi a célokat: szocialista módon dolgozni, tanulni, élni. A csúspontja 1978-ra tehető, ekkor az állami szektorban 113 680, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 13 600, az ipari szövetkezetekben 7700 szocialista brigád működött.

– Közük a már említett harisnyagyári Felszabadulás brigád, róluk szól a Puszi Kádár Jánosnak című könyve.

– 1999 és 2004 között több alkalommal beszélgettem a brigád tagjaival, munkatársaikkal, főnökeikkel, közeli és távolabbi családtagjaikkal. A brigádvezető levelezett Kádár Jánossal, a főitkár meghívta őket a Jászai Mari téri Fehér Házba, majd 1968. október 24-én ő maga látogatott el a gyárba (Kádár ekkor szerepelt először a nyilvánosság előtt a csehszlovákiai magyar katonai bevonulás után). A brigád tagjai úgy tartották, hogy azért kapták meg 1970-ben az Állami Díjat (1985-ig 44 kollektíva részesült benne), mert személyes kapcsolatban álltak a politikussal, dacára annak, hogy a gyár elnevezte a leve-

lezést. Kádár afféle igazságos Mihály királyként jelent meg az elbeszélésekben.

– Ök tudták élni a kitüntetési figyelemmel?

– Ök sem. Ezekben a munkáscsapatokban nem volt meg az a kulturális tőke, ami a felismerkedéshez kellett volna, egy magas állami elismerés miatt nem érezték úgy, hogy tanulni szeretnének vagy többet élni az életükben. Tüvébra is a régi helyükön dolgoztak, csak a munkatársak néztek irigykedve rájuk, nem utolsósorban a kitüntetési személynként járó 20 ezer forint miatt. Teréz például kérvényt írt a könnyűipari miniszternek, hogy kitüntetett munkásnőként ne kelljen öt évet várakoznia a Trabant-kiutalásra, és mielőbb átvehesse az autót a Merkur-telepen – 71-ben a gyári újság fényképes riportot közölt Terézről és az új autójáról. Évente ezzel szállította a szovjet katonákat az óbudai laknyaból a november 7-i gyári ünnepségre. A szovjet-magyar barátság mellett erősen motorvártá tették a katonáktól kéz alatt vásárolt olcsó benzint is.

– A Felszabadulás brigád tagjai beléptek a pártba?

– Tüzből nyolcan. Az egyik legnehezebb feladat volt mindenkor arról meséltetni az interjúalanyaimat, hogyan éltek meg a párttagságukat. Olyannyira tabunak számított, hogy először nemegyszer le is tagadták, a levéltári iratokkal kellett szembesítenem őket. Ugyanis a rendszerváltás után a közbeszédben a párttagság szimbolizálja az állampárttal kötött mindennapos kompromisszumokat. Volt, aki meggyőződésből lépett be a pártba, és volt, aki önvédelmi reflexből vagy a remélt előnyök miatt, mondjuk lakás-kiutalások. A munkásorséget és az úgymunkáltat ennél is jobban szegélyelték az emberek, mint amiről jobb lenne hallgatni.

– Jobb lenne hallgatni?

– Nem. Az elhallgatás, a nehéz titkok, az elfojtott fájdalmak ugyanúgy tönkretelhetnek családokat és barátságokat, ahogy – sajnos látunk erre példákat – az igazság is képes féldálni a kapcsolatokat. Egyszer egy bácsi nagyon kérte, hogy készítsék vele interjú. Azt akarta elmesélni, hogy úgynők volt. Nem birta tovább barcolni a nehéz titkok. Nem az elmondottak rízták meg engem, hanem a bátorsága. Nemegyszer órási erő kell szembenézni a múlt démonaival.

Szijártó Gabriella